

SZÁNTÓ Veronika

A filozófia kifehérítése

(Peter K. J. Park: *Africa, Asia, and the history of philosophy. Racism in the formation of the philosophical canon, 1780–1830. State University of New York Press, 2013*)

A filozófia a görögökkel kezdődött. Van-e ennél laposabb köz-hely? Még a laikusok is tisztában vannak vele; az elsőéves filozófia szakos hallgatókat pedig már életük első filozófiatörténeti előadásán megismertetik azokkal a Thalésznek tulajdonított mondatfoszlányokkal, amelyekben a filozófiai gondolkodás a világtörténelem során állítólag először kifejezésre jutott. Úgy tűnik, a konszenzus teljes és megbonthatatlan: a filozófia görög eredete olyasvalami, amiben még Bertrand Russell és Martin Heidegger is tökéletesen egyetértett, ezt pedig egészen nyugodtan vehetjük a teljes és megbonthatatlan konszenzus biztos jelének.

Ez az egyetértés azonban viszonylag új keletű. Kétszáz évvel ezelőtt a filozófusok és a filozófiatörténészek többsége felvonta volna a szemöldökét Russell magabiztos kijelentése hallatán, miszerint a filozófia Thalésszel kezdődött. A filozófiát művelő és/vagy filozófiatörténetet író európaiak egészen a 18. század utolsó harmadáig — néhány kivétellel — úgy gondolták, hogy a filozófia ősrégi diszciplína, amely az emberiség történetének legrégebbi múltjában gyökerezik. Az általános konszenzus évszázadokon át úgy szólt, hogy jöllehet a görögök kulcsszerepet játszottak és fordulópontot jelentettek a filozófia történetében, a történet maga korántsem velük kezdődött. A 19. század előtt született filozófiatörténetek leggyakrabban Egyiptomot és Indiát nevezték meg a filozófia forrásvidékeként, és nem ritkán magukban foglalták egy sor Európán kívüli kultúra — például a káldeusok, kínaiak és arabok — filozófiájának ismertetését is.

Hegel a maga korában kisebbségi véleményt fogalmazott meg, amikor filozófiatörténeti előadásai elején (*Előadások a filozófia történetéről*, megjelenés: 1833) kizárta vizsgálódási köréből az úgynevezett Keletet. Mint írja, a keleti filozófia „nem lép be tárgyalásunk tulajdonképpeni keretébe; csak előzetes valami, amiről csupán azért beszélünk, hogy számot adjunk arról, miért nem foglalkozunk vele hosszabban, s hogyan viszonylik a gondolathoz, az igazi filozófiához.”¹ A görögökkel kezdődő, a filozófiatörténetet a nyugati filozófia történetével azonosító kánon szellemiségében nevelkedett mai olvasó számára Hegel megjegyzése magától értetődőnek hathat, a 19. század első évtizedeiben azonban éppen ennek a kánonnak a kialakítása volt a tét. Jellemző, hogy míg Hegel egész fejezetet szentel a „keleti filozófiának” (azzal a céllal, hogy megmutassa, az tulajdonképpen nem is filozófia), Russell már beéri néhány odavetett mondat, mielőtt rátérne a görög történelem és filozófia taglalására.

A 19. század elején tehát Afrika és Ázsia száműzetett a filozófiatörténeti kánonból. Milyen okok vezettek idáig? Erre a kérdésre ígér választ Peter K. J. Park *Africa, Asia, and the history*

of philosophy című könyvének előszavában. A szerző amellet érvel, hogy a 18. század második felében kikristályosodó „tudományos” rasszizmus döntő szerepet játszott a filozófiai kánon eurocentrizálásában. A könyv tézise azonban nem marad meg az általánosságnak ezen a szintjén; a szerző explicit módon elhatárolódik Martin Bernaltól, aki *Black Athena* (1987) című, nagy vihart kavart és sokat vitatott könyvében a 18–19. század görög-ségmániáját és a klasszikafilológia tudományát rasszista indítékú törekvésként írta le, amelynek célja nem más volt, mint az európai kultúra valódi — afrikai és ázsiai — gyökereinek elleplezése. Ezzel szemben Park állítása meglehetősen konkrét és jól körülhatárolható: úgy véli, a filozófiatörténet „kifehérítésének” gondolata és a mellette felhozott érvek Christoph Meinerstől (1747–1810), a göttingeni filozófiaprofesszortól és antropológustól származnak. Park szerint Kant, a kantianusok és Hegel Meiners érveit ismételtették, még hozzá különösebb változtatás nélkül, amikor Ázsia és Afrika kizárása mellett törtek lándzsát. A könyv — a szerző szándéka szerint — Meiners döntő szerepét dokumentálja abban a folyamatban, ami a nem-európai kultúrák kizárását eredményezte a filozófiai kánonból.

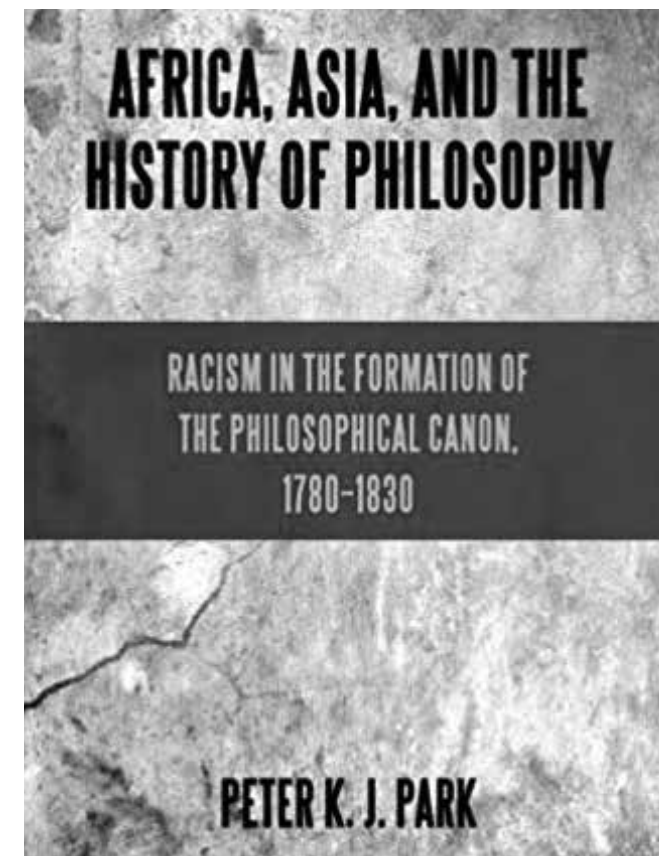
Park átfogó képet fest a német (és kisebb mértékben a francia) filozófiatörténet-írás helyzetéről a 18. század végén és a 19. század elején. Két jelentős fejlemény kötődik a korszakhoz: a filozófiatörténet kantianus felfogásának előretörése és az Európán kívüli kultúrák kizárása. Kant és a kantianusok szerint a filozófiatörténet csak akkor emelkedhet a tudományosság szintjére, ha egyszer s mindenkorra felhagy az anekdotikus-kronologikus — azaz empirikus — történetírással, és a filozófiatörténetet mint az *a priori* ismeretek rendszerének szükségszerű kifejlődését rekonstruálja. A kantianusok szerint — nem túl meglepő módon — a filozófiatörténet nem más, mint az emberi ész előrehaladása a dogmatizmus és a szkepticizmus korszakain keresztül Kant saját kritikai filozófiájáig. A filozófiatörténet *a priori* konstrukciójának igénye tartós hatást gyakorolt a következő évtizedek során Németországban, és a hegeli filozófia központi elemévé vált. Ezzel párhuzamosan zajlott le a nem-európai kultúrák kiiktatása a filozófiatörténetből. A folyamat némiképp paradox: az afroázsiai kultúrák marginalizálása a filozófiatörténetben párhuzamosan zajlott az orientalizmus felfutásával, és egy pillanatra talán úgy tűnhetett, hogy a nyelvészet fejlődése és a keleti filológia előretörése éppenséggel a kultúrák mélyebb integrációjához vezet majd el. Friedrich Schlegel (1772–1829)

¹ Georg Wilhelm Friedrich HEGEL: *Előadások a filozófia történetéről*. I. kötet, ford.: SZEMERE Samu, Akadémiai Kiadó, 1958, 104.

filozófiatörténetében (1804–5) például az indiai filozófia az egyetemes filozófia fejlődésének szerves részeként jelenik meg. Kant filozófiájában azonban egymásra talált az eurocentrikus és az *a priori* filozófiatörténet iránti igény, de nem létesült közöttük mélyebb kapcsolat: az eurocentrikus filozófiai kánon azután is fennmaradt, hogy a filozófiatörténet-írás jórészt leszámolt az *a priori* konstrukciókkal. Az efféle konstrukciók pedig nagyon is jól megfértek a filozófiai kánon jóval inkluzívabb felfogásával — példa rá a két schellingianus filozófiatörténész, Friedrich Ast és Thaddeus Rixner munkássága, amelyet Park a könyv 5. fejezetében ismertet.

A 18. században három filozófiatörténész érvelt az Európán kívüli civilizációk kizárása mellett a filozófiai kánonból: Christoph Meiners, Dieterich Tiedemann (1748–1803), és Wilhelm Tennemann (1761–1819). Hármuk közül minden bizonnyal Meiners volt a legnagyobb hatással kortársaira temérdek, népszerűsítő stílusban írott művén keresztül. Filozófia- és tudománytörténeti tárgyú írásai mellett számos antropológiai cikket és könyvet is publikált. Park szerint Meiners három, 1781 és 1786 között megjelent könyvéből koherens kép rajzolódik ki az emberi rasszok természetét illetően. 1785-ös antropológiai írásában (*Grundriss der Geschichte der Menschheit*) Meiners két jól elkülöníthető csoportra osztotta az emberiséget: a kaukázusi népekre és a mongol népekre (ezeket a megnevezéseket később „világos bőrű és szép”, illetve „sötét bőrű és csúnya” kategóriákkal helyettesítette). A kaukázusi csoporton belül két nagy alcsoportot különböztetett meg, a keltákat (germánok, skandinávok, görögök, britek stb.) és a szlávokat; míg a többi népcsoportot — az afrikaiaktól a szamojédeken át a kínaiakig — mind a mongolok közé sorolta. Meiners sietett leszögezni, hogy a kelta népek intellektuális és morális képességeiket tekintve magasan a többiek fölé emelkednek, így a szlávok nagyobb hasonlóságot mutatnak a mongolokkal, mint a keltákkal.

Történeti műveiben Meiners nyíltan kikel az ellen az általános nézet ellen, miszerint a tudományok és a filozófia eredetét a keleti népek között kell keresni. Érdekes módon ezekben a fejtegetésekben nem alkalmazza explicit módon a rasszelméletét, ehelyett *ad hoc* hipotézisek segítségével tagadja, hogy az afroázsiai népek bármilyen meghatározó hatást gyakoroltak volna a görögökre. Meiners szerint a görög világban megtelepedő egyiptomi és ázsiai migránsok ágrólszakadt menekültek voltak, akik nem voltak abban a helyzetben, hogy kultúrájukat átadják annak a hellén többségnek, amely a jelenlétüket épphogy csak eltűrte. A helyzet szerinte éppen fordítva áll: a keleti népek mind a görögöktől kölcsönözték tudásukat. Indiát a hellenisztikus korban érte el a görög filozófia megtermékenyítő hatása, a kínaiak pedig feltehetően indiai és arab közvetítéssel tettek szert a bölcsességre a 9. században. Az ősi kínai filozófia mítosza a jezsuiták által kreált fikció. Meiners szerint egyedül Egyiptom alkotott eredetét a tudományok területén, de az egyiptomi műveltség nyomába sem érhetett az autonóm módon fejlődő görög kultúrának, amely nélkül Egyiptom örökre megmaradt volna gyermekki állapotában.

Park szerint már Meiners életművének e kiválasztott néhány darabja alapján is nyilvánvaló, hogy a göttingeni polihisztor számára az emberi történelem minden egyes mozzanata megmagyarázható a rasszbeli eltérések alapján. Kétségtelen, hogy Meiners idézett történeti és antropológiai fejtegetései konzisztensek egymással, amennyiben egyhangúan a nem-európai népek és kultúrájuk alacsonyabb rendűségét sulykolják. Azonban joggal merülhet fel a kérdés, hogy ha Meiners valóban a rasszelméletben találta meg a választ az általa vizsgált kérdésekre, akkor az miért nem jelenik meg nyíltan a filozófiatörténeti és tudománytörténeti művekben; Park azonban erre nem tér ki.

A második 18. századi filozófiatörténész, aki Afrika és Ázsia kizárása mellett érvelt, Dieterich Tiedemann volt. Tiedemann — Meiners személyes jó barátja és kollégája — 1791 és 1797 között megjelent hatkötetes filozófiatörténetéhez írt előszavában azt állítja, hogy a keleti népek érintettek ugyan filozófiai kérdéseket, megközelítésük azonban nem fogalmi elemzésen és a tapasztalaton alapult, így végső soron okfejtésük nem minősül filozófiának. Már csak azért sem, mert a keleti tanok elválaszthatatlanul keverednek a költői és vallási reprezentációkkal. Tiedemann érvelésében nincs semmi sajátos meinersi, annál jobban emlékezett Jacob Brucker álláspontjára. Brucker — a 18. század legnagyobb hatású filozófiatörténésze — úgy vélte, a barbár népek is rendelkeztek filozófiával, de a filozofálás helyes módszerét a görögök találták

fel. Mindez nem gátolta Bruckert abban, hogy filozófiatörténete első kötetének nagy részét a káldeus, perzsa, föníciai, indiai, kínai, etióp és egyiptomi filozófiáknak szentelje (Brucker később külön kötetben tárgyalta Malabár, Japán és Kanada filozófiáját is). Park megígérte, hogy szövegszerűen dokumentálja Meiners rasszista érvelésének utóéletét az afroázsiai filozófia létjogosultságát tagadó későbbi szövegekben — az eredmény azonban Tiedemann esetében kevésbé meggyőző.

Wilhelm Tennemann, a harmadik, egyben utolsó filozófiatörténész, aki a 18. században ragaszkodott a filozófia görög eredetéhez, inkább a vita megkerülésének stratégiáját választotta azáltal, hogy az afroázsiai népek diszkreditálása helyett a görögség egyedülálló mivoltát hangsúlyozta. Műve későbbi kiadásában — amely immár a 19. században jelent meg — Tennemann elismerte, hogy a barbár népek is rendelkeztek filozófémákkal és a filozófia művelésére való képességgel, de csak a görögök jutottak el a valódi filozófiáig. Tennemann — Hegel későbbi tárgyalásmódjához hasonlóan — a bevezetőben gyorsan letudja az Európán kívüli világ filozófémáit, a tulajdonképpeni filozófiatörténet nála is a görögökkel kezdődik. Meiners állításainak azonban nem találjuk nyomát Tennemann-nál.

Kant rasszelmélete az utóbbi időben a filozófiatörténészek érdeklődésének középpontjába került (lásd korábbi írást a *Kiskáté*-ban Justin E. H. Smith könyvéről²), és Meinershez hasonlóan ő is kizárta a nem-európai kultúrákat a filozófiai kánonból (ahogyan tulajdonképpen a történelemből is). Ugyan Kant nem írt filozófiatörténetet, de elszórt megjegyzéseiből nyilvánvaló, hogy a filozófiát ő is a görögöktől eredeztette. Az 1780-as évek elején, logikai előadásaiiban egyértelműen kijelenti, hogy a görögök filozofáltak először a világtörténelem során, mivel ők tették magukévá először az absztrakt gondolkodás képességét. Kant szerint nem véletlen egybeesés, hogy a matematika is a görögökkel kezdődött; a szerinte túlértékelt egyiptomiakat gyermekdednek tartotta hozzájuk képest. A Kant és Meiners közötti párhuzam nyilvánvaló — mindketten a „tudományos” rasszizmus korai formáját képviselték, ugyanakkor a filozófia tisztán európai eredete mellett foglaltak állást, de Park erős tézisének bizonyításához — annak belátásához, hogy a filozófiai kánon „kifehértésének” programja Meiners rasszizmusára vezethető vissza — ennél többre volna szükség.

Valójában Park nagyon kevés szövegszerű bizonyítékkal szolgál arra nézvést, hogy Kant Meinersre támaszkodott volna, amikor a különböző rasszok szellemi teljesítményét jellemezte. Önmagában az a tény, hogy Kant átvette Meinerstől a „kelta” kifejezést a fehér rassz megjelölésére, vagy hogy gyermekdednek nevezte az egyiptomiakat, még nem elég. Kant Meinershez hasonlóan — és Montesquieu-vel ellentétben — úgy véli, hogy a politikai berendezkedés az embercsoportokra jellemző, természettől adott (bár alakítható) sajátosságok függvénye — a keleti népek vagy az afrikaiak ezért élnek despotikus rendszerekben vagy jutnak rabszolgasorsra. Az a gondolat azonban, hogy csak az európai népek képesek arra, hogy törvények szerint rendezzék

be az életüket — hogy egy jogállam szabad polgáiraiként éljenek —, közhelyszámba ment a korban. Amikor Linné 1758-ban elhelyezte az emberi rasszokat a rendszertanában, rövid jellemzésében hasonló elítéletek jutottak kifejezésre. Park elemzésében máshol is tetten érhető a tágabb kontextus hiánya: szerinte Kant a felelős azért, hogy a bőrszín szerinti felosztás meghonosodott az antropológiában, holott már Linné is fehérekre, feketékre, sárgákra és vörösökre osztotta fel az emberiséget jelentéktelennek éppen nem mondható taxonómiai rendszerében.

Ami Hegelt illeti: meglehet, a filozófus germánimádat, a keleti filozófiák lekicsinylő kezelése és szisztematikus marginalizálása rasszista meggyőződésből táplálkozott, Park azonban semmiféle kézzel fogható bizonyítékot nem hoz fel annak bizonyítására, hogy ezt a rasszizmust éppen Meiners tanai ihlették. Ha tehát a szerző célja Meiners közvetlen hatásának kimutatása a filozófiai kánon fokozatos kifehérítésében, akkor kijelenthetjük, hogy vállalkozása nem járt sikerrel. Sokszor saját meglátásai ássák alá a tézisét, mint például Tennemann esetében, aki az eurocentrikus filozófiatörténet úttörőjeként hangsúlyozottan *nem* érvel az afroázsiai kultúrák kizárása ellen, sőt, azt is elismeri, hogy a filozófia potenciálisan ezeken a területeken is létrejöhetett volna — minthogy azonban Görögországban jött létre, indokolt a görögökkel kezdeni a történetet.

Mivel Park figyelmét teljesen leköti Meiners hatásának nyomon követése és a filozófiatörténet-írás további sorsát meghatározó döntő pillanat azonosítása, úgy tűnik, nem veszi észre, hogy saját narratívája is kínál egy alternatív lehetőséget. Jacob Brucker már a 18. század közepén különbséget tett a valódi, szisztematikus európai filozófia és a kezdetleges, Európán kívüli, amatőr filozófiák között, és okkal vélhetjük, hogy nem ő volt az első, aki ilyen értékelő megkülönböztetést hajtott végre. Az afroázsiai tradíciók marginalizálásának következő lépése a keleti filozófia bevezetőbe történő száműzése (à la Tennemann és Hegel), majd ezen bevezetők elhagyása lehetett. Természetesen nem zárható ki — sőt nagyon is plauzibilisnek tűnik —, hogy mindebben az egyre erősödő rasszista diskurzus is szerepet játszott, de ennek a hatásnak a tisztázása a tágabb kontextus bevonása nélkül nem lehetséges.

Ha Park Meiners-tézisét elvetjük is, a könyv központi állítása — miszerint az eurocentrikus filozófiatörténet két legfontosabb felvilágosodás-kori szószólója (Kant és Meiners) történetesen a „tudományos” rasszizmus két úttörője is volt egyben — érvényes marad, és további fontos kutatások kiindulópontja lehet. A könyv másik érdeme, ami miatt minden hibája ellenére is tanulságos olvasmány, hogy feleleveníti az e kérdésben vesztes oldalt képviselő történészek, Schlegel, Ast és Rixner mára már jobbára elfeledett filozófiatörténeti munkásságát — bizonyítva, hogy az inkluzív filozófiatörténet-írás lehetősége a „tudományos” rasszizmus születésének és előretörésének idején is fennállt.

² Szántó Veronika: *Ghánától Jénáig és vissza: naturalizmus, biológia és a modern rasszizmus születése* (Justin E. H. Smith: *Nature, human nature, and human difference: Race in early modern philosophy*, Princeton University Press, New Jersey, 2015), Múút-portál, 2016. június 19.; elérhető: <http://www.muut.hu/?p=19375>.

MIRE LEÉRSZ

LÉNÁRD LA'SZLÓ

